

Daniela TINKOVÁ

„Žena“ – prázdná kategorie? Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století

Tento příspěvek by měl představit obecnější úvod do problematiky women's history a gender history. Jeho cílem je prezentovat spíše přehledovou – či přehledově-problémovou – formou základní tematické i metodologické rysy women's history/gender history v západoevropské historiografii (zejména v anglosaském světě a Francii) v posledních třiceti letech. Nejprve se zaměříme na „klasické“ *women's history* ve své stěžejní periodě 70.–80. let a poté se pokusíme shrnout kritiky a nová teoretická a koncepční východiska, o něž se v pozdějších desetiletích opíraly směry hlásící se k genderu poststrukturalistického ražení.¹

„Dějiny žen/y“ v 70. a 80. letech 20. století

Women's history se začala rozvíjet nejen v souvislosti s rozvojem (akademického) feminismu od konce 60. let, ale i v souvislosti se soudobým rozkladem velkých vysvětlujících makrostrukturálních modelů – především marxismu či strukturalismu. Protože historiografie hrála pro feminismus dlouho legitimizační úlohu a výchozím vysvětlujícím schématem byl marxismus (zejména v podání E. P. Thompsona, jehož paradigmatická práce o formování dělnické třídy v Anglii² se stala podnětnou i pro rozvoj socio-kulturní, resp. kulturní historie), řada autorů a autorek se dlouho nevyhnula emancipační terminologii „útlaku“ a „podmanění“; není ani překvapivé, že v prvních poválečných desetiletích byly „dějiny žen“ často především dějinami útlaku, „inventářem ženské bídy“ nebo naopak dějinami zapomenutých ženských hrdinek. Od sklonku 60. let a zejména v průběhu let sedmdesátých

¹ Tento příspěvek vznikl s podporou Výzkumného záměru FFUK v Praze *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes* (okruh *Česká věda a kultura uprostřed Evropy*).

² Edward Palmer THOMPSON, *The Making of the English Working Class*, London 1968.

se však začaly nabízet i nové alternativy vůči konceptu „agrese“ a „podřízení“. Mezi hlavní rysy *women's history* 70. let patřilo především hledání „autentické“ ženské zkušenosti a kultury, tedy forem samostatného ženského jednání, pro něž se otevíraly skuliny i v dominantní patriarchální moci, ať už v doméně politické či ekonomické, nebo v manželství a rodině. Důraz byl kladen na „odkrývání“ toho a těch, o kterých dějiny dosud mlčely, resp. ani jim nedaly prostor promluvit. Proto řada prací z anglosaského světa nese název s metaforou *skrytého*, resp. naopak *viditelnosti* – jako *Becoming visible, Hidden from history*.³ K rysům tohoto období patří i snahy o velké generalizace, o vytvoření nové periodizace a chronologizace dějin v ohledu k ženám; vznikají také první série typu „Žena v době...“, nemluvě o slavné kolekci vzniklé pod vedením Georgese Dubyho a Michelle Perrotové „Dějiny žen“, která byla přeložena do několika evropských jazyků.⁴

V anglosaských zemích, Německu, Francii i Itálii se tak řada badatelů zaměřovala na sféry specificky ženské činnosti a ženské práce se záměrem upozornit na formy jakési „ženské subkultury“ existující v rámci kultury dominantní – ať už šlo o zdánlivě „přirozené“ role jako mateřství, o formy ženské sociability a příbuzenství nebo profese pečovatelské, zdravotnické či služebné (včetně prostituce). Velkým tématem 70. a 80. let byly „oddělené sféry“,⁵ zejména v té podobě, kterou jim dal nástup kapitalismu a průmyslová revoluce v souvislosti s oddělením oblasti nejen státu, ale i výdělečné činnosti – od sféry domácnosti, která již přestala plnit roli výrobní jednotky jako v preindustriálním světě. Klíčové práce z anglosaské oblasti se soustředovaly na období modernizace. Zatímco však některé studie akcentovaly především problém devalorizace ženské práce v období nástupu kapitalismu a „konfinaci“ středostavovských dam,⁶ jiné práce se zaměřily především

³ Sheila ROWBOTHAM, *Hidden from history. Rediscovering Women in History from the 17th Century to the Present*, London 1973, New York 1974.

⁴ Orig. Georges DUBY – Michelle PERROT (edd.), *Histoire des Femmes en Occident*, díl I.–V., Paris 1991–1997.

⁵ Ke kritickým reflexím debat o oddělených sférách z obd. 70.–80. let viz například Linda KERBER, *Separate Spheres. Female Worlds, Women's Place: The Rhetoric of Women's History*, in: *Journal of American History*, vol. 75/1, June 1988, s. 9–39, ke kritice zvl. s. 26–28 a s. 39; Amanda VICKERY, *Golden Age to Separate Spheres? A review of the Categories and Chronology of English Women's History*, in: *Historical Journal* 36/2, 1994, s. 383–414, zde zejm. s. 411–412; Lawrence KLEIN, *Gender and the Public/Private Distinction in the 18th Century: Some Questions about Evidence and Analytic Procedure*, in: *Eighteenth-Century Studies*, vol. 29, No 1, 1995, s. 97–109.

⁶ Zejména klasická práce Louise TILLY – Joan W. SCOTT, *Women, Work and Family*, New York–Atlanta–Dallas–London 1978.

na pozitivní roli domácí sféry jako morální alternativy ke kapitalistickým hodnotám – a na její přesahy do sféry veřejné.⁷

Ve Francii v 70. letech, tedy v období velkého rozkvětu šťastně institucionalizované „Nové historie“ vzešlé z *Annales*, se zájem o ženskou problematiku formoval zejména v souvislosti s tehdejšími rozvojem historické demografie a antropologie, tedy především v rámci studia dějin rodiny, životních cyklů, sexuality, sociálních a mentálních struktur i výchovy – a to spíše ve společnosti starého režimu, v rurálním světě, než v procesech modernizace spatřovaných s urbanizací. Velkým tématem tohoto období bylo pro Francii tělo, zejména tělo ženské, a jeho interpretace v materiálech normativní povahy.⁸ Je zajímavé, že následující generace právě tuto problematiku pohrdavě odsunula s tím, že pouze napomáhá k utvrzení starého stereotypu, že feminita prochází především tělem.⁹ Důležitý rozdíl tkvěl i mezi „relačním“ feminismem evropským (resp. francouzským) a „individualistickým“ feminismem angloamerickým. Pro Francii je příznačné i to, že se této problematice otevíraly nejprve časopisy antropologické, zatímco historická disciplína zůstávala uzavřenější a obezřetnější – a že paradigmatickými pracemi pro historiky byly spíše práce antropologické věnované například rozdělení ženského a mužského prostoru v tradiční preindustriální společnosti.¹⁰

Také v Německu se dostala do popředí problematika oddělených sfér a zejména jejich ideologického zakotvení na přelomu 18. a 19. století –

⁷ Viz např. Catherine HALL – Leonore DAVIDOFF, *Family Fortunes. Men and Women of The English Middle Class 1780–1850*, London 1987; Catherine HALL, *White, Male and Middle Class. Explorations in Feminism and History*, Oxford–Cambridge 1992; nebo slavný a vlivný článek o ženském přátelství od Carroll SMITH ROSENBERG, *The Female World of Love and Ritual*, in: *Signs*, 1, Autumn 1975, s. 9–29.

⁸ Viz zejm. Yvonne KNIEBIEHLER – Catherine FOUQUET, *La femme et les médecins, analyse historique*, Paris 1983; TÁŽ, *Les médecins et la „nature féminine“ au temps du Code civil*, in: *Annales*, 31/ 1976, s. 824–845; dále Jean-Pierre PETER, *Entre femmes et médecins: Violence et singularités dans le discours du corps et sur le corps d'après les manuscrits médicaux de la fin du XVIIIe siècle*, in: *Ethnologie française*, 1976.

⁹ J. REVEL, *Masculin/Féminin*, in: Michelle Perrot (ed.), *Une histoire des femmes est-elle possible?* Paris 1984, s. 129–130.

¹⁰ Viz zejména Agnès FINE, *Actualité de la recherche. Histoire des femmes et anthropologie des sexes*, in: *Clio. Histoire, femmes et Sociétés*, 2002, s. 145–166; Cécile DAUPHIN – Arlette FARGE – Genevieve FRAISSE – Michelle PERROT – Christiane KLAPISCH-ZUBER a další, *Women's Culture et Women's Power*, in: *Journal of Women's History* 1/1 Spring 1989, s. 568–601, s. 569. (Původně otištěno jako *Culture et pouvoir des femmes*, in: *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*, 2, Mars–Avril 1986); Françoise THEBAUD, *Ecrire l'histoire des femmes*, Fontenay-aux-Roses 1998.

práce Karin Hausenové či Ute Frevertové¹¹ se staly takřka klasikou. Oproti jiným oblastem měl německý feminismus i ta specifika, že se velice zajímal zejména o éru světových válek a proměnu německého politického života po roce 1945 i ve vztahu k roli ženy a matky.¹²

V anglosaském světě a poté i v některých evropských zemích se od počátku 70. let objevovaly také první kurzy věnované ženám v historii a historiografii; ženská problematika pronikla i do některých prestižních evropských časopisů, zejména levicového směrování. V Itálii, kde existovala větší pluralita univerzit a byla velká variabilita i uvnitř samotné historiografie (i v rámci historiografického marxismu existovalo současně několik verzí od marxismu-leninismu po Gramscioho kulturalismus) se zájem o problematiku „žen“ projevil zjevně nejprve v rámci mikrohistorie a studia privátní sféry; otevřely se jí zejména levicové *Quaderni storici*, kde našla útočiště skupina italských badatelek převážně formovaných v anglosaském světě.¹³

Women's history tohoto období se tedy v první řadě snažila o zdůraznění role žen jako historických aktérů, požadovala verbalizaci jejich zkušenosti, která se měla stát základem historického vysvětlení a pro niž bylo třeba nalézt místo mimo normativní, preskriptivní nároky. Vycházela z feminismu a často s ním sdílela i politický program či touhu po sociální změně; současně však užívala postupy charakteristické pro klasické sociální dějiny.

Již od poloviny 70. let se nicméně projevovала reakce na tuto převážně empiricky a sociálněhistoricky pojatou *women's history*; kritika pak zesílila zejména v průběhu následujícího desetiletí. Byla nejen projevem skepse vůči nedostačujícím metodologickým nástrojům a pojmům, které „dějiny ženy“ používaly, ale i projevem krize či rozčarování z modelů a nástrojů, které dosud nabízel především marxismus, z jehož pojmových kategorií a konceptů *women's history* čerpala hojnou měrou (připomeňme, že například v Británii klasická díla věnovaná problematice ženské práce či oddělených sfér byla artikulována slovníkem třídního boje). Přesto některé autorky, především Sally Alexander, vytýkaly marxismu mimo jiné absenci genderové

diferencovaného subjektu v marxismu a obracely se k psychoanalýze.¹⁴ Problematizaci ženské (ale později i mužské) identity tak dovršila právě i četba psychoanalytických děl prostřednictvím Jacqua Lacana: právě Lacanova díla čtená skrze de Saussurovu lingvistiku ve smyslu způsobů, jakými jazyk konstruuje významy, přenesla zájem na způsob utváření (ženské) subjektivity prostřednictvím jazyka, na proces permanentně nedokončený – a tím zproblematizovala status ženské subjektivity i její zdánlivé „danosti“.¹⁵

Tím došlo samozřejmě i ke zpochybnění samotného pojmu „žena“/„ženy“ jako kategorie: autorky jako Denise Rileyová upozorňovaly na to, že jde o proměnlivou kolektivitu, která nabývá významu pouze v určitém historickém a kulturním kontextu – a to většinou ve vztahu k jiným kategoriím, které se také proměňují;¹⁶ že ženská identita tedy není něco, co mají nutně společného všechny ženy obecně a napříč kulturami a věkem (do této diskuse přispěly zejména historičky ne-bílé pleti). Separované studium údajné „ženské“ subkultury tak nutně sugeruje představu skutečně „oddělených“ sfér, jakési „rezervace“ na okraji sociálního prostoru a utvrzuje se tím jen představa jakýchsi „přirozených“ identit ženy a muže. Joan Scottová zdůrazňovala, že pokud nemají být ženská studia jen jedním z mnoha příkladů partikulární historie, která se utopí v pouhém pozitivistickém a empirickém vršení „nových“ faktů o „ženách“, musejí být schopny přispět k obecným dějinám, být schopny zformulovat vlastní analytické nástroje a pojmové kategorie použitelné pro historiografii.

Francouzská „Nová historie“ 70.–80. let nebyla o nic méně skeptická. Důvod tkvěl i v tom, že si nárokovala snahu pochopení dějin v jejich celistvosti, onu „histoire totale“, a obávala se parcelace historikova terénu na sektory, na parciální, ba marginální témata na základě etnických, sociálních či genderových kritérií. Požadavek specifických, exkluzivních studií, která si dělají nárok na autonomní předmět, je problémem – a stává se zajímavým jen tehdy, když slibuje obnovení celé disciplíny, modifikaci celých perspektiv. Francouzský historik historiografie Christian Delacroix byl přesvědčen, že

¹¹ Uveďme alespoň práce Karin HAUSEN, *Frauengeschichte-Geschlechtergeschichte*, Frankfurt am Main–New York 1992, či Ute FREVERT, *Bürgerinnen und Bürger: Geschlechterverhältnisse im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1988.

¹² K tomuto viz zejména úvodní studie Lynn ABRAMS – Elizabeth HARVEY, *Introduction: Gender and Gender Relations in German History*, in: Lynn Abrams – Elizabeth Harvey (edd.), *Gender Relations in German History. Power, Agency and Experience from the 16th to the 20th Century*, Durham 1997, s. 3–36.

¹³ Edward MUIR – Guido RUGGIERO, *Sex and Gender in Historical Perspectives. Selections from Quaderni Storici*, Baltimore–London 1990, zejm. s. VIII.

¹⁴ Sally ALEXANDER, *Feminist History*, in: *History Workshop Journal* 32, Autumn 1991; TÁŽ, *Women, Class and Sexual Difference in the 1830's and 1840's: Some Reflections on Writing of a Feminist History*, in: *History Workshop Journal* No 17, Spring 1984, s. 132–133.

¹⁵ K feminizmu a psychoanalýze zejména Juliett MITCHELL, *Psychoanalysis and Feminism*, London 1975; TÁŽ, *Femine Sexuality*, London 1982; Juliett MITCHELL – Jacqueline ROSE, *Feminine sexuality and the Ecole freudienne*, London 1982.

¹⁶ Denise RILEY, *Does Sex Have a History?* In: Joan Wallach Scott (ed.), *Feminism and History*, Oxford–New York 1996, 1997, s. 17–33, zde cit. s. 19.

pokud takové „nové“ odvětví (tj. dějiny žen i genderu – Delacroix přímo píše „id est“ jako rovnítko mezi oběma!) není s to vytvořit novou epistemologii či epistemologické prvky aplikovatelné na celou disciplínu, není možné je chápat jako nosného aktéra historické inovace. (V případě naší problematiky přímo hovoří o narušení „integrující logiky v lůně galaxie sociokulturní historie ve Francii.“ Ještě na počátku nového tisíciletí zdůrazňoval Jacques Poloni-Simard, tehdy šéfredaktor revue *Annales*, nezbytnost integrování genderové problematiky do celkového studia společnosti: „To, oč jde“, tvrdil ještě v roce 2002, je „jednota sociálních dějin.“ Jeho hlavním argumentem je nikoli integrace „druhé pohlaví“ jako takového, ale snaha odmítnout případnou „parcelaci studovaného historického předmětu do sektorů na základě etnických, sociálních či genderových kritérií.“ Jako příklad jmenuje černochoy, indiány, marginály, ženy, homosexuály a jiné subalterní kultury.¹⁷

„Gender“ a „mužská studia“ v historiografii

Důležitým bodem v inovaci *women's history* bylo bezpochyby zavedení konceptu *gender* – což je, jak známo, anglický termín pro gramatický *rod*. Ve společenských vědách se od počátku 70. let začal objevovat jako element pro oddělení biologicky definovaného pohlaví (*sex*, *sexual difference*) a kulturně podmíněného *genderu*, tedy sociálního konstrukt, který odkazuje ke kultuře a je historicky proměnný.¹⁸ Femininita a maskulinita tak představují především dynamický soubor praktik a představ. Ač se někdy výrazy „ženy“ a „gender“ užívá mylně jako synonyma, důležitý je fakt, že *gender* přináší do problematiky vztahový moment.

Jedním z prvních textů, kde se *gender* objevuje v historickém kontextu, byl referát Natalie Zemon Davisové na konferenci v Berkshire v roce 1974.¹⁹ Text vyšel o dva roky později ve *Feminist Studies* pod názvem *Dějiny*

¹⁷ Jacques POLONI-SIMARD, *Regards complémentaires: L'histoire des femmes dans les revues françaises d'histoire*, in: *Clio. Histoire, Femmes et Sociétés* 16/2002: L'Histoire des femmes en Revues: France-Europe, s. 107–121. Zde cit. s. 109.

¹⁸ K sociologickým definicím *genderu* viz klasickou práci Ann Oakleyové z počátku 70. let *Gender, Sex and Society* – český překlad: Ann OAKLEY, *Pohlaví, gender a společnost*, Praha 2000.

¹⁹ Berkshire Conference periodicky od roku 1973 shromažďuje stovky příspěvků na toto téma.

žen v přechodové fázi.²⁰ Davisová zdůraznila, že cílem takového výzkumu – který hodně čerpá ze symbolické antropologie – je především pochopit význam pohlaví a genderových skupin v minulosti, odhalit variace rolí a sexuální symboliky v různých společnostech a obdobích, pochopit, co znamenaly a jak fungovaly s cílem zachování existujícího společenského řádu nebo jak přispěly k jeho proměně. To předpokládá, jak Davisová dále podtrhuje, přehodnocení klíčových problémů samotné povahy moci, sociální struktury, symbolismu, vlastnictví v dějinách.²¹ Také vyjádřila domněnku a současné přání, že se *gender* stane podobnou operativní kategorií i předmětem studia ve slovníku historiků jako *třída*. Současně zdůrazňovala nezbytnost historického studia mužů a maskulinity obecně i muže a ženy v interakci.²²

Také *Men's history* se začala rozvíjet zejména ve Spojených státech a ve Velké Británii v 80. letech²³ (méně již v jiných zemích); bezesporu i jako reakce na *women's history*. Bylo tomu tak mimo jiné i proto, že chtěla uchopit „autentickou maskulinitu“, kterou by postavila proti představě normativního, konsenzuálního mužství utvořeného patriarchálním řádem, jejíž kořeny měly být osvětleny a pochopeny stejně jako „preskriptivní“ femininita. Proto se do popředí dostávala například témata spjatá s formální či morální perzekucí nekonformních či „podřadných“ forem chování mužů, homosexualitou počínaje a proječováním emocí na veřejnosti konče. Historikové „mužských dějin“ se snažili ukázat historický rozměr maskulinity chápané jako proměnlivý konstrukt napříč dějinami. Kladli tedy především důraz na skutečnost, že mužskost-mužnost – možná ještě větší měrou než ženskost-femininita – není vrozená, naopak je získaným statutem, morální hodnotou, k níž v řadě společností vede cesta jen prostřednictvím bolestivých iniciačních rituálů, z nichž jsou vyloučeny ženy a jejichž cílem je prokázání mužnosti schopností překonávat utrpení. V západoevropském kontextu to znamenalo především studium vzdělávacích a výchovných institucí, které měly až do 20. století větší formativní dopad na formování mužské individuality a subjektivity než tomu bylo u dívek-žen. Oproti femininitě má pak maskulinita i ta specifika,

²⁰ Natalie ZEMON DAVIS, „*Women's History in Transition: The European Case*“, pův. in *Feminist Studies* 3:3/4; jaro-léto 1976, s. 83–103, zde cit. Joan W. Scott (ed.), *Feminism and History*, Oxford–New York 1996, s. 79–104.

²¹ Tamtéž, zejm. s. 88–89.

²² Natalie ZEMON DAVIS, *Women's History in Transition*, zejm. s. 82.

²³ Viz např. Victor J. SEDLER, *Rediscovering Masculinity*, London 1989; John TOSH, *Manliness and Masculinities in 19th Century Britain. Essays on Gender, Family and Empire*, London–New York–Boston etc. 2005.

že je možná více zakořeněna v mentálním než v tělesném. Navíc je mnohem méně vztažená k ženě (zatímco femininita je více vztahována či vymezována vůči maskulinitě) jako spíše k sobě samému, k vlastnímu charakteru a komunitě – zejména sobě rovných mužů – a že tedy toto veřejné utvrzení mužského statusu je mnohem důležitější než u žen.²⁴

V anglosaském světě byly proměny norem mužství studovány zprvu zejména na období industrializace od 18. do 20. století.²⁵ Specifická témata pak tvořila zejména období považovaná za „krizi“ maskulinity způsobenou jak nástupem nových modelů ženství a feminismu, tak i například proměnou statusu rodiny nebo práce,²⁶ krizi, která si často vynutila radikálnější vymezení vůči femininitě i „podřízeným“ formám maskulinity – především vůči homosexualitě: šlo především o konec 19. a potom 20. století. Mužská studia sehrála významnou roli nejen v tom, že dovolila zdůraznit relační moment při studiu genderových identit i žen samotných, ale představovala i možnost ukázat, že gender je inherentní všem aspektům sociálního života, ať už jsou či nejsou přítomny ženy.²⁷ (Pominu zde další koncept, který by zasluhoval zvláštní studii, totiž *queer studies*, které se věnují gay-lesbické problematice.)

Gender, Foucault a poststrukturalistická východiska

Koncept gender tedy přenesl důraz na studium komplexní hry opozic mezi ženou a mužem, která je pružná a pohyblivá v závislosti na době, kultuře i politickém kontextu doby. Být příslušníkem určitého pohlaví v určité společnosti, určité kultuře i určité době zdaleka neznamená jen narodit se vybaven/a příslušnou fyziologickou funkcí, ale především ovládat určitý symbolický kód vlastní danému kulturnímu a historickému kontextu. Každé kultuře je vlastní identifikace konkrétní genderové role (mužské nebo žen-

²⁴ Viz např. J. TOSH, *The Making of Manhood and the Uses of History*, in: *Manliness and Masculinities*, s. 13–25.

²⁵ Zejm. J. TOSH, *A Man's Place: Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*, London 1999, s. 172–188.

²⁶ Podle Johna Toshe dochází v moderních západoevropských společnostech k „dokazování maskulinity“ ve třech klíčových oblastech, jež představují „minimální komponenty“ mužské identity, jež v nich může být utvrzena nebo naopak kriticky popřena: *rodina* (a autorita v ní), *práce* (chápaná nejen jako schopnost uživit sebe a rodinu, ale jako poslání, výraz individuality a naplnění individuálního osudu) – a *výhradně mužské asociace a spolky* politického či zájmového charakteru. Právě na hru mezi těmito třemi instancemi by se měli historikové mužské problematiky podle Toshe soustředit. John TOSH, *What should historians do with masculinity? Reflections on Nineteenth Century Britain*, in: J. Tosh, *Manliness and Masculinities*, zejm. s. 35–39.

²⁷ Tamtéž, s. 30.

ské) s určitou formou jednání, mluvy, odívání či zdobení, s užíváním určitých objektů a míst, s vykonáváním určitých činností, které náleží často výhradně jednomu pohlaví. Tato role, často vybavená i řadou symbolických významů, napomáhá k sebedefinici a k vytváření svébytné identity. Je tomu tak zejména ve společnosti „tradiční“, „preindustriální“, která dokonce považovala záměny těchto rolí za škodlivé a nebezpečné.

V roce 1985 vystoupila na konferenci American Historical Association²⁸ Joan Wallach Scottová s referátem *Gender, a useful category of historical analysis*, který byl publikován o rok později (v *American Historical Review* 91/1986) a poté ještě nesčetněkrát a měl se stát hlavním teoretickým pilířem nového směru. Scottová postavila gender do samého centra historické analýzy. Podle ní jde o prvotní způsob zaznamenání mocenských vztahů, o sám konstitutivní prvek sociálních vztahů založený na pozorovaných rozdílech mezi pohlavími. Empirické *women's history* kritizovala mimo jiné proto, že se nezabývaly tím, jak vlastně gender pracuje. Vždyť ani ona „zkušenost“, po níž se 70. léta tolik pídila, nemůže být podle Scottové považována za „autentickou“, ani tvořit základ historického vysvětlení: je závislá na sociokulturním kontextu, zprostředkována jazykem a je vždycky přinejmenším určitou interpretací a tím, co má zapotřebí být samo interpretováno – takže trvá především na procesu produkování identity, na diskursivní povaze zkušenosti a na konfliktní politice jejího vytváření. Literárně-filosofická inspirace Joan Scottové změnila konceptuálně přístup k dějinám ženy. Napříště by již nemělo jít o to studovat „co se stalo v minulosti ženám a mužům“, ale o analýzu konstruování „subjektivních a kolektivních významů žen a mužů jako kategorií identity“.²⁹

Směr, naznačený a hájený Joan Scottovou poznamenaly další inspirační zdroje, které vycházely z poststrukturalismu; do středu zájmu se – vedle lingvistických a literárněvědných analytických postupů – dostalo především dílo Michela Foucaulta. To, co feminismus čerpal z Foucaulta, byla především kritika esencialismu, zacházení s konceptem moci a subjektu, důraz na tělo a analýzu diskursu. Pro genderové perspektivy byly především přínosné Foucaultovy analýzy hry mezi věděním a mocí, resp. vědomí toho, do jaké míry je moc, chápaná tedy ve svém parciálním a lokálním působení

²⁸ American Historical Association uznává dějiny žen jako konferenční skupinu od roku 1974 a do předsednictva se roku 1987 dostává Natalie Zemon Davis. Tehdy vzniká Mezinárodní výbor historických věd, kde z iniciativy Norky Idy Blom a Američanky Karen Offen vzniká Mezinárodní federace pro výzkum dějin ženy pod anglofonní dominancí.

²⁹ Joan Wallach SCOTT, *Gender and Politics of History*, Columbia University Press, New York 1988, s. 6.

spíše než jako klasická síla působící „shora“, produkována prostřednictvím vědění a diskursů. S tím souvisí i Foucaultův důraz na tělo jako předmět, cíl moci a dominance, jako objekt, jehož prostřednictvím se dosahuje a dovršuje učenlivost a konstruuje subjektivita. To umožňuje historicizaci sexuality, která tak přestává být chápána jako nadčasová a transkulturní biologický pud-invariant, ale stává se z ní výsledek působení mechanismu nových způsobů organizace vědění i působení moci. Dalším inspiračním bodem byla bezpochyby Foucaultova teorie subjektu, která odmítla představu univerzálního, neměnného a transcendentního já a lidské přirozenosti, s níž většinou pracovala evropská tradice, ale analyzovala subjekt jako produkt disciplinárních praktik a racionalizačních diskursů.³⁰ Feministické kritiky Foucaulta směřovaly zejména ke skutečnosti, že onen Foucaultův subjekt ani tělo nejsou nikdy „genderované“, že Foucault nikdy nezohledňuje, že se moc na něm vykonávaná projevuje jinak na těle a subjektu mužském než ženském. Dále se Foucaultovi vytýkalo, že se ani nesnaží využít hlasu žen jako příkladu marginalizovaného či subverzivního diskursu, o němž opakovaně hovoří.³¹

Poststrukturalismus navrhuje studovat *gender* jako literární a filosofický proces. Namísto toho, aby předpokládal preexistující identitu „ženy“ nebo „muže“, zajímá se o proces jejího vytváření. Nechce dokazovat lineární opozici mužské-ženské, ale ptá se, jak se tato opozice vytvořila.³² K „reálnému“ máme přístup jen prostřednictvím „reprezentací“: je to jazyk, co konstruuje význam, mnohem spíš, než že by ho pouze odrážel. Předmětem

³⁰ K feministickým recepcím a kritikám díla M. Foucaulta viz zejména Irene DIAMOND – Lee QUINBY (edd.), *Feminism and Foucault. Reflections on Resistance*, Boston 1988, s. IX.–XIX.; Joan W. SCOTT (ed.), *Feminism and History*, Oxford 1996, kapit. *Historicizing Difference*, s. 10; Edward MUIR – Guido RUGGIERO, *Sex and Gender in Historical Perspectives. Selections from Quaderni Storici*, Baltimore–London 1990, zejm. s. VIII., dále pak Lynn ABRAMS – Elizabeth HARVEY, *Introduction: Gender and Gender Relations in German History*, in: Lynn Abrams – Elizabeth Harvey (edd.), *Gender Relations in German History. Power, Agency and Experience From the 16th to the 20th Century*, Durham 1997, s. 3–36, zde cit. s. 5; Denise RILEY, *Does Sex Have a History?* in: J. W. Scott, *Feminism*, s. 19.; Catherine HALL, *White, Male ...*, s. 23; J. W. SCOTT, *Deconstructing Equality versus Difference*, in: Hirsch – Keller, *Conflicts in feminism*, Routledge–London 1990.

³¹ Viz zejména Lois McNAY, *Foucault And Feminism: Power, Gender and the Self*, Cambridge 1992; TÁŽ, *Foucault: A Critical Introduction*, Cambridge 1994.

³² Taková analýza považuje « označující », signifiant, a význam jako samotný objekt a zkoumá praktiky a kontexty, v nichž se vytváří i samotné « označované », signifié, těchto pohlavních rozdílů. Joan W. SCOTT, *The Evidence of Experience*, in: *Critical Inquiry* 17, Summer 1991, s. 772–797.

sudia se tedy stává samotné „označující“, signifiant; je tedy třeba studovat praktiky a kontexty, v nichž se samotné „označované“, signifié těchto pohlavních rozdílů utváří. Jinak řečeno, takový přístup se tedy zaměřuje na samotnou analýzu „utváření konceptů a identit jako historické události, které potřebují vysvětlení“.³³ Poststrukturalistický gender tedy přesunul zájem od materiální, sociální, ekonomické „determinace“ k analýze jazyka a „sociální produkci označovaného“. Taková analýza nutně nezavádí lingvistický determinismus, ani nezbavuje subjekty schopnosti akce, ale relativizuje identitu „ženy“/„muže“ a odděluje ji od jejího základu jako, slovy Denise Rileyové, „posvěcenou“ směs, směs přičleněného, vnuceného a prožitého.³⁴

Problémy recepce: teorie, ideologie, koncept?

V západoevropské historické vědě nebyl gender přijímán bez rozpaků – problém představoval již samotný pojem *gender*, zejména v neanglosaském světě. I když se v řadě jazyků objevily snahy tento pojem buď přejmout v jeho anglické podobě nebo uzpůsobit jazyku národnímu – v románských jazycích se tak setkáme s pojmy *genre, género, genere, ...*, v národních historiografiích se spíše ujímal několikoslovný nebo komplexní překlad jako *Geschlechtergeschichte* nebo *Construction des identités sexuelles*.

Další problém tkví v konceptu *genderu*. Jak Joan Scottová a další badatelky ve Spojených Státech, tak např. Catherine Hallová ve Velké Británii vysvětlovaly problém s přijímáním konceptu *gender* tím, že historiografie se konstituovala jako disciplína empirická, nedůvěřivá vůči teoretickým konceptům, s nimiž není ochotna nebo neumí pracovat.³⁵ To není samozřejmě jen případ americký nebo britský, nedůvěrou k teorii byla a je postižena i historiografie kontinentální. Teorie byla v historiografii někdy (často) nahlížena s nedůvěrou jako „ideologie“ – a o *genderu* vzešlému z marxismu a feminismu to platí dvojnásob. Navíc pro tradiční evropskou humanistickou tradici bylo velice problematické přijmout tyto „nominalistické“ přístupy, tedy studium diskursů, na úkor studia „reálných“ lidí.

Výmluvný případ opět představuje Francie, která i v době vrcholné slávy „Nové historie“ v posledních desetiletích uplynulého století odmítala *genderovou* problematiku i díky svému zakořenění v paradigmatu durkheimovské sociologické tradice, resp. těch forem historické explikace, které

³³ J. W. SCOTT, *Evidence*, s. 792.

³⁴ Denise RILEY, *Am I that Name? Feminism and the Category of Women in History*, London 1988, s. 100.

³⁵ J. W. SCOTT, *Gender and Politics*, s.2.; C. HALL, *White, Male*, s. 24.

kladly důraz na socioekonomické determinace. To, co nebylo možno zasadit do sociálního, resp. socioekonomického zakotvení, co historické poznání nemohlo zachytit pomocí klasických postupů, se ocitalo mimo pole zájmu (akademické) historické vědy. Proto byl ve Francii tak slabý vliv postmoderních výzev, jazykového obratu apod., proto se zde nadále rozvíjely zejména sociální, resp. sociokulturní dějiny žen (výjimečně mužů) často inspirované spíše antropologií než lingvistikou. S touto tradicí sociologizujícího objektivismu souvisel i fakt, že se francouzská nová historie tradičně vyhýbala problému *subjektu*. Tím obešla i klíčovou otázku „nestabilní“ identity, tedy problém, s nímž pracovaly mimo jiné psychoanalytické přístupy v historiografii důležité i pro genderovou problematiku. A v neposlední řadě tu bylo i strašidlo „fikcionalismu“ a „relativismu“, který se do historické vědy údajně snažily vnést ony neortodoxní dekonstruktivistické pohledy. Právě na problematice genderu se například ukázalo, do jaké míry je francouzská historiografie věrna objektivizujícímu a univerzalistickému poslání ovládanému centralizovanými institucemi – což samozřejmě není jen francouzský problém.

Od 90. let se však začaly objevovat i výhrady vůči samotnému rozdělení pohlaví a genderu, tedy rozdělení objektivního „biologického“ základu od kulturně, sociálně a historicky proměnlivého genderu. Jedním z příkladů byla problematizace „objektivně“ existujícího biologického těla. Svě plody tu sklízela samozřejmě především inspirace foucaultovská. Cílem bylo ukázat, že ani tělo není biologická konstanta, že má vlastní historii, během níž bylo různě chápáno, definováno – i subjektivně prožíváno, takže lze jen těžko hovořit o nějaké „přirozené“ tělesnosti a objektivní tělesné zkušenosti. Ve své klasické práci z počátku 90. let o „fabrikaci“, „výrobě“ pohlaví se například Thomas Laqueur snažil ukázat, do jaké míry byly lékařské poznatky v lékařské vědě závislé více na kulturních modelech a obrazech než na „objektivní“ explikaci a pozorování. („Ženská těla ve své tělesné, vědecky dosažitelné konkrétnosti (...) začala přinášet obrovskou, novou váhu významů.“³⁶) Další historici a historičky (zejm. Ludmilla Jordanova,³⁷ Barbara Dudenová,³⁸ Claudia Honeggerová³⁹ či Londa Schiebingerová⁴⁰) pak ob-

³⁶ Thomas LAQUEUR, *Making Sex. Body and Gender From the Greeks to Freud*, Harvard University Press, 1990, 1992, 1999, s. 150.

³⁷ Ludmilla JORDANOVA, *Nature displayed. Gender, Science and Medicine 1760–1820*, Longman, London–New York 1999; TÁŽ, *Sexual Visions*, London 1989.

³⁸ Především Barbara DUDEN, *The Woman Beneath the Skin – A Doctor's Patients in 18th Century Germany*, London–Cambridge 1991.

³⁹ Claudia HONEGGER, *Die Ordnung der Geschlechter*, Frankfurt am Main–Wien 1992.

jektivní realitu těla nuancovali jak studiem kulturních a vědeckých interpretací těla, tak subjektivního zakoušení tělesné zkušenosti.

Místo závěru

Klasické, spíše empiricky založené „dějiny žen/y“ 70. a 80. let – ovlivněné především marxismem, antropologií a postupy sociálních dějin – ukázaly, že ženy mají vlastní dějiny a paměť a disponují alternativními formami „kultury“ a sociability i vlastními strategiemi jednání uvnitř patriarchální společnosti. Oproti tomu někteří historici a historičky následujícího období, kteří čerpali především z psychoanalýzy a dekonstruktivistických směrů, zpochybnili i samotnou kategorii „žena-ženy“ a přenesli důraz na proces jejího utváření, a to jak v interakci s kategorií „muž/i“, tak v rámci proměňujících se společenských a politických podmínek obecně. Sociologické kladení otázek vystřídal důraz na analýzu textu a jazyka pomocí postupů lingvistiky a literární vědy. Zvláštní inspiraci pak představovalo dílo Michela Foucaulta.

Zdůraznění vztahovosti, již v sobě zahrnuje koncept gender, i analýza toho, jak tento gender vlastně „pracuje“, rozšířily předchozí studium o problém (utváření) maskulinity; snažily se však současně učinit z genderu analytickou kategorii, nástroj umožňující analýzu celé společnosti, zejména vztahů dominance, a to podobným způsobem, jakým například v marxistické historiografii operovala *třída*. To mělo umožnit feministické historiografii vystoupit z ghetta marginálních studií a zapojit se do inovace historiografie. Již kritika empirických dějin ženy z pohledu poststrukturalistického genderu byla v podstatě kritikou (převážně) empirických přístupů v historiografii nedůvěřivé k teorii a trpící obavami ze „strašidla postmoderny“. Přetrvávající marginalizaci genderových perspektiv – které snad byly s to přispět k modifikaci epistemologie historické vědy – lze vysvětlit a pochopit mimo jiné snad právě díky oné nedůvěře klasické evropské historiografie k tomu, co nelze vysvětlit standardními postupy vlastními historické vědě – to, co Michel de Certeau nazýval „nevysvěleným zbytkem“ – *ce reste inexplicable*.⁴¹

⁴⁰ Zejm. Londa SCHIEBINGER, *Nature's body. Gender in the Making of Modern Science*, Bacon Press, Boston 1993; TÁŽ, *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science*, Harvard UP, London 1989; TÁŽ, *Skeletons in the Closet. The First Illustrations of the Female Skeleton in Eighteenth-Century Anatomy*, in: Catherine GALLAGHER – Thomas LAQUEUR (edd.), *The Making of the Modern Body, Sexuality and Society in the 19th Century*, University of California Press 1987, s. 42–82.

⁴¹ Michel de CERTEAU, *Histoire et psychanalyse entre science et fiction*, Paris 1987, s. 114., Ch. DELACROIX, *Espaces/Temps*, s. 118.